

ЙОАКІМ НЕАНДЕР

ОБРАЗ АУШВИЦА В ПОЛІТИЦІ ІСТОРІЇ

Ніщо не змінюється так швидко, як минуле¹
(Михайло Геллер, російський історик)

М. Покровський (1868–1932), російсько-радянський історик ХХ століття, ніколи не переставав нагадувати своїм учням: «Історія – це політика, перекинута в минуле»². Для прибічників погляду Ранке на історію, згідно з якою історик повинен «*zu erzählen, wie es eigentlich gewesen ist*» («розповідати усе саме так, як воно було насправді»), вислів Покровського, певно, видається ерессю. Але задумаємось на хвилику і погляньмо на історію, на те, «як воно було насправді»: хіба керівні верхівки певної країни чи нації ніколи не зверталися до «історії» задля надання легітимності своєму правлінню? Хіба політики різних відтінків не виправдовували свої цілі як «зумовлені історичною необхідністю», а свої дії – як «уроки історії»? Одним словом, усі вони займалися політикою історії. І займаються цим і донині.

Політика історії апелює до міфів та символів, які свято береже колективна пам'ять певної спільноти. Така політика функціонує

Виправлена та оновлена (від червня 2011 р.) версія праці, представленої в рамках конференції «Imagining the Unimaginable: The Iconization of Auschwitz», університет Флориди, м. Гейнсвіль, 11–12 листопада 2007 р.

¹ Геллер М. История Российской империи. – М., 1997. – Т. I. – С. 3.

² Цит. у: Геллер М. Вказ. праця.

у замкненому колі: образ минулого формує передумови та рамки політичних дій сьогодення, що своєю чергою спричиняє певну реакцію на образ минулого, зміцнюючи або змінюючи його, залежно від намірів керманців процесу формування політики. Тож кожна засаднича зміна у суспільстві тягне за собою переписування підручників, знесення пам'ятників на честь якихось історичних подій для того, щоб звільнити місце для нових монументів, зміни в календарі державних свят та у фондах виставок історичних музеїв.

Найхарактернішим прикладом може слугувати *Аушвіц*³ та історія його використання у політиці. У світі існує небагато місць, настільки обтяжених символічним значенням, як Аушвіц. Назва найбільшого нацистського концентраційного табору – табору смерті, у стінах якого було закатовано понад 1,2 млн людей, з-поміж яких – близько 1 млн єврейських жінок, чоловіків та дітей, стала метафорою усієї трагедії Голокосту. Найліпший доказ цього – той факт, що ООН обрала 27 січня, річницю визволення табору Аушвіц, датою для відзначення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту⁴. Окрім свого значення в контексті Голокосту, *Аушвіц* вже давно став не лише метафоричним образом масового вбивства у будь-якому його вияві, «це слово перетворилось майже на синонім загального поняття “зло”»⁵. Його світова відомість та символічне наповнення спокушають політичних діячів різного штибу та з усіх країн Заходу, а також з Ізраїлю, від поборників захисту навколишнього середовища до противників абортів, від захисників тварин до міністра оборони Німеччини, вживати поняття *Аушвіц* задля виправдання власних політичних цілей та моральної дискредитації опонентів.

Глибокий символічний зміст поняття *Аушвіц* також призвів до того, що воно стало улюбленою мішенню заперечувачів Голокосту. «Втопити

³ Тут і далі *Аушвіц* (курсивом) має значення символічної сутності, а Аушвіц (прямим шрифтом) позначає історичне явище або ж просто об'єкт.

⁴ Джерело у всесвітній мережі Інтернет: <http://www.mfa.gov.il/MFA/Anti-Semitism+and+the+Holocaust/Documents+communiqués/UN+General+Assembly+unanimously+designates+January+27+as+Holocaust+Remembrance+Day+1-Nov-2005.htm>. Востаннє доступ здійснено 11 лютого 2006 р.

⁵ *Cole T.* Selling the Holocaust. From Auschwitz to Schindler. How history is bought, packaged, and sold. – New York, 1999. – P. 98.

Аушвіц!» – вимагав Девід Ірвінг від своїх приборчників, роблячи явну алюзію на заклик Черчилля часів війни «втопити “Бісмарк”»), найсучасніший бойовий корабель Німеччини⁶. *Аушвіц* в очах його противників – пародія на історичну реальність: якийсь виправний центр для дорослих, звісно ж, без газових камер та Стіни смерті, в якому працівники СС завжди віддано дбали про добробут утримуваних. Під виглядом дослідницьких пошуків, самовисуванці – «історики-ревізіоністи» – працюють на конкретне політичне замовлення: дискримінувати євреїв, яких вони звинувачують у «голокостовій нісенітниці», та відбілити націонал-соціалізм. У зв'язку із цим майже в усіх країнах Європи та в багатьох за її межами заперечення Голокосту, відоме ще як «Аушвіцька брехня», є політичним злочином, що карається суворими санкціями та тривалими термінами позбавлення волі⁷.

Від самого початку свого існування як нацистського концентраційного табору від травня 1940 р., Аушвіц завжди був політичним інструментом у чийхось руках. Цьому не було покладено край, коли радянські війська звільнили табір 27 січня 1945 р. З того часу значних змін зазнала не лише його територія; історична картина Аушвіца також набула нових тлумачень. Проте ці тлумачення ніколи не були статичними. Вони змінювалися з плином часу та залежно від місць, у яких згадували Аушвіц, а також під впливом групових інтересів та конкретних потреб внутрішньої й зовнішньої політики. Як свідчать останні події, дискусія з приводу образу Аушвіца, тобто «політично коректна» інтерпретація *Аушвіца* та його історії, ще навіть не наблизилась до свого завершення. «Ніщо не змінюється так швидко, як минуле» – девіз основної праці російського історика М. Геллера. І *Аушвіц* – яскраве цьому підтвердження.

Перш ніж вдатися до деталей, давайте розглянемо історичне коріння різних неметафоричних значень поняття «Аушвіц», які призвели до значної плутанини, зокрема, у сфері політики пам'яті. «Аушвіц» у першу чергу позначає колишній німецький концентраційний табір Аушвіц як

⁶ *Irving D. Battleship Auschwitz // Journal of Historical Review* 1990. – № 10(4). – Р. 490 ff. – В Інтернеті: http://www.ihr.org/jhr/v10/v10/p491_Irving.html. Востаннє доступ здійснено 16 листопада 2007 р.

⁷ Для ознайомлення із цим питанням див.: *Neander J. The «Auschwitz Lie» as a Crime in Central European Law // Holocaust Persecution: Responses and Consequences / Eds. N. Rupprecht, W. Koenig. – Newcastle-upon-Tyne, 2010. – Р. 142–166.*

історичний об'єкт. Але вже у цього «німецького Аушвіца» було три різні «іпостасі». Перша – «основний табір», також відомий як Аушвіц I. Його було засновано у тому регіоні Польщі, який у жовтні 1939 р. було анексовано Німецьким райхом⁸, і він складався із комплексу цільних одночи двоповерхових цегляних будівель на території колишніх польських артилерійських бараків у південному передмісті провінційного містечка Освенцим⁹. У «старому» таборі навесні 1944 р. звели низку цільних двоповерхових новобудов, ця зона дістала назву «розширений табір».

Аушвіц був штабом усього табірної комплексу й не дуже відрізнявся за розміром та цільовим призначенням від концентраційних таборів, які зводилися на внутрішніх територіях Райху, таких як Дахау чи Бухенвальд. Він був важливим важелем німецької окупаційної політики у Верхній Сілезії та південній частині Генерал-губернаторства. Аушвіц не був значною мірою засекреченим. Навпаки, він функціонував для того, щоб «очистити» регіон від «небажаних елементів», а також щоб зробити місцеве населення покірнішим шляхом поширення страху та жахіть. Основну масу в'язнів табору становили етнічні поляки. Від початку і до кінця це була найбільша національна група від загальної кількості в'язнів у таборі. Окрім цього, тисячі етнічних поляків, засуджених до смерті дисциплінарним судом гестапо, привозили до Аушвіца I для страти через розстріл біля Стіни смерті.

Усі будівлі табору залишили незмінними. Поблизу старої частини Аушвіца I, огороженої колючим дротом, нині розташована основна частина Державного музею «Аушвіц-Біркенау»: робочі кабінети, бібліотека, архів, реставраційні майстерні, центр для відвідувачів, реконструйована

⁸ Про так званий «Ostoberschlesien» див., напр.: *Gutman Yi. Auschwitz – An Overview // Anatomy of the Auschwitz Death Camp / Eds. Yi. Gutman, M. Berenbaum. – Bloomington and Indianapolis, 1994. – P. 5–33, тут: p. 7.*

⁹ Усебічний та повний огляд історії німецького Аушвіца (як його сприймає північний напрям польської історіографії) вміщено у праці: *Auschwitz 1940–1945. Central Issues in the History of the Camp. Five volumes / Eds. W. Długoborski, F. Piper. – Oświęcim, 2000.* Аналіз ширшого міжнародного масштабу міститься (у меншій за обсягом) антології *Anatomy of the Auschwitz Death Camp / Eds. Yi. Gutman, M. Berenbaum. – Bloomington and Indianapolis, 1994.* About post-liberation Auschwitz, see *Huener J. Auschwitz, Poland, and the Politics of Commemoration, 1945–1979. – Athens, OH, 2003.*

будівля крематорію із газовою камерою (*Крема I*), брама із написом «*Arbeit macht frei*», а також різні виставки. Зона «розширеного табору» залишилася поза відгородженою територією і була перетворена на житловий район, названий на честь капітана Вігольда Пілецькі, члена польського руху Опору, який пережив Аушвіц. У колишній фабриці розташована католицька церква, освячена на честь «Божого милосердя» (*Miłosierdzia Bożego*).

Іншим «обличчям» *Аушвіца* є понад тридцять трудових таборів, заснованих як відділи табору Аушвіц I, двадцять вісім із яких було розташовано біля промислових об'єктів у Сілезії. Найбільший табір, Моновіц, також відомий під назвою Аушвіц III, було утворено наприкінці 1942 р. поблизу місця спорудження фабрики з виготовлення буни (бутадієн-натрієвого каучука) «Г Фарбен» (IG Farben) приблизно за п'ять миль на захід від Аушвіца I. Умови життя у таборах примусових робітників, так само як і умови праці на фабриках чи у шахтах, значно різнилися. Більшість таборів-відділів було створено 1944 року і більшість їх в'язнів становили євреї. Такі табори, окрім економічних цілей, слугували місцями «знищення через працю» в рамках політики «остаточного розв'язання єврейського питання». Після війни деякі із більших таборів, як, наприклад, Айнтрахтхюте (Згода) та Ной-Дахс (Яворжно), використовувалися польською комуністичною владою до початку 1950-х рр. як табори примусової праці та транзитні табори для поляків – противників комуністичного режиму, а також етнічних німців, сілезців та українців¹⁰. З часом усі колишні відділи табору Аушвіц було розпущено, а територію та споруди – повернуто попереднім власникам або націоналізовано. Про їхнє минуле відвідувачам розповідають хіба що прості меморіальні плити чи написи.

У *Аушвіці* є ще й «найпохмурише обличчя» – табір Біркенау, або Аушвіц II, створений в останньому кварталі 1941 р. Це був найбільший табір на території історичного Аушвіца, розташований на відстані двох миль на північний захід від Аушвіца I. Функціонування табору зводилося до двох окремих цілей. З одного боку, він відігравав основну роль

¹⁰ Щодо Яворжно див., нап.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Centralny_Ob%C3%B3z_Pracy-w-Jaworznie (польською мовою). Щодо Згоди див.: http://en.wikipedia.org/wiki/Zgoda_labour_camp, із посиланнями на літературу та звіти досліджень (польською мовою), опубліковані Інститутом національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej, IPN).

у нацистській політиці експлуатації праці полонених. Це був не лише величезний трудовий табір, а й також гігантський пункт збору, звідки полонених розподіляли по інших концентраційних таборах. Самі лише жахливі умови життя перетворювали Біркенау на пекло на землі для тих, кого у ньому тримали. Також він відіграв важливу роль у провадженні нацистської політики геноциду як одне із головних місць масового знищення євреїв у рамках «остаточного розв'язання єврейського питання». На сумнозвісній залізничній платформі для негайного знищення у газовій камері відбирали близько чотирьох п'ятих усіх депортованих. Тимчасове помилування отримували тільки особи, «придатні до виконання робіт» як підневільні чорнороби.

Незадовго до відступу з Біркенау, СС підірвали крематорії та підпалили склади із майном, відібраним у депортованих. Після звільнення Біркенау було майже повністю розібрано і він перетворився на пустку. Північну частину території табору повернули колишнім власникам, зараз це сільськогосподарські угіддя. У будівлі *нової комендатури*, що стоїть навпроти північно-східного кута решти території табору, з 1983 р. діє католицька церква, освячена як церква Святої Діви Марії, Королеви польської (*Najświętsza Maryja Panna Królowa Polski*). Хрест на церкві височіє над широким полем, устеленим руїнами того, що колись було табором Біркенау. Поряд – ще один об'єкт уваги відвідувачів, великий пам'ятник на честь жертв німецького Аушвіца, зведений на південно-західному боці території табору. Кілька залишків епохи нацизму, серед яких вхідна брама, якісь примітивні одноповерхові муровані бараки і кілька хатинок (частково відбудованих), а також нещодавно відреставрована будівля прийому в'язнів (*Сауна*), входять до Державного музею і відкриті для відвідувачів.

Але є в *Аушвіца* й четверте «обличчя»: повоєнні табори для інтернованих і транзитні табори, створені комуністичною владою у деяких частинах Аушвіців I та II. Радянський транзитний табір для німецьких військовополонених та сілезьких цивільних діяв у період з лютого 1945 р. по червень 1946 р.¹¹, а польська влада утримувала на базі Аушвіца II

¹¹ Його в'язні повністю розібрали велику фабрику з виготовлення буни, колишню власність компанії «IG Farben», і все це було відправлене до СРСР. Полякам залишили тільки інфраструктуру, і вони згодом були змушені відбудувати фабрику.

табір примусової роботи для сілезців, німців та польських противників комуністичного режиму до квітня 1947 р.¹² Умови життя та праці – згідно зі свідченнями тих, хто вижив, – майже не відрізнялися від таборів примусової праці німецького Аушвіца. «Комуністичний Аушвіц» і сьогодні чіпляє за живе польську спільноту, через що дослідники приділяють йому незначну увагу. Місцеві сілезькі історики оцінюють кількість тих, хто пройшов через комуністичний Аушвіц на шляху до радянських трудових таборів, у кілька десятків тисяч, серед яких також траплялися колишні в'язні німецького Аушвіца¹³.

Проте у свідомості громадськості *Аушвіц* менше асоціюється з власне історичним об'єктом, ніж із усім тим, через що довелося пройти людям, які вижили, і про що вони згадували після звільнення, часто багато років потому. Оскільки у німецького Аушвіца було щонайменше три різних «обличчя» і, менше з тим, він постійно змінювався у часо-просторовому вимірі, особистий досвід полоненого з Аушвіца великою мірою залежав від місця його/її проживання і періоду перебування у таборі¹⁴, статусу в'язня у суспільстві, особливостей дорученої їй/йому роботи, а також від статі особи. Тож нас не має дивувати те, що *Аушвіц* у свідченнях румунського єврея Елі Візеля (Elie Wiesel) відрізняється від *Аушвіца* політичного в'язня Райху Германа Лангбайна (Hermann Langbein); іншим *Аушвіц* постає у розповідях набожної полячки-католички Зофії Коссак-Щуцької (Zofia Kossak-Szczucka) та австрійського рома Цея Стойки (Ceja Stojka). І це тільки якщо згадати декотрих із

¹² Лист Міністерства культури та національної спадщини Союзу Сілезької меншини від 12 квітня 2007 р., передрукований уривками в Інтернеті: <http://www.silesia-schlesien.com/artikel/artikel/article/1///ofiary-powojennego-auschwitz.html> (польською; востаннє доступ здійснено 16 листопада 2007 р.). За даними державного музею Аушвіц-Біркенау, польський табір діяв тільки до весни 1946 р.

¹³ Див., наприкл.: *Pollok E. Powojenny Auschwitz pelen tajemnic! // http://www.silesia-schlesien.com/artikel/artikel/article/1///dr-ewald-stefan-pollok-powojenny-auschwitz-p.html*, востаннє доступ здійснено 16 листопада 2007 р., та: *Krzyk J. Rok 1945 na Śląsku – dla jednych wyzwolenie, dla drugich okupacja // Gazeta Wyborcza. –* May 5/6. – С. 24.

¹⁴ Тема, на яку, наприклад, виправдано вказав Тадеуш Дебські, поляк неєврейського походження, що пережив табір (*Debski T. A battlefield of ideas. Nazi concentration camps and their Polish prisoners. –* New York, 2001).

відомих авторів, які пережили ув'язнення. Усе це призвело не лише до численних суперечок серед живих очевидців про те, яким був «справжній» Аушвіц, а й, як буде показано далі, до формування різних образів *Аушвіца* у колективній пам'яті різних спільнот.

У громадській свідомості, однак, дедалі частіше образ *Аушвіца* формується меншою мірою завдяки мемуарам живих очевидців і більшою – на основі вражень, отриманих під час відвідання Державного музею «Аушвіц-Біркенау» – із ноткою сарказму, привнесеною британським істориком-соціологом Тімом Коулом – «землі Аушвіц»¹⁵. Позаяк кількість відвідувачів постійно збільшується (з 2006 р. понад мільйон щороку), музей є важливим місцем, де уся суть і глибина трагедії Голокосту передається громадськості. Покладання вінків в Аушвіці є невід'ємною частиною кожного офіційного візиту до Польщі, а німецьким чи австрійським групам, що просять державного фінансування для поїздки до Польщі, переконливо радять внести відвідання Аушвіца до своїх планів. Для ізраїльської та американської єврейської молоді відвідання Аушвіца – бажано у статусі учасника «Маршу живих»¹⁶ – стало певним ритуалом, за яким стоїть політичне послання про те, що тільки сильна держава Ізраїль здатна не допустити повторення *Аушвіца* і що, таким чином, безумовна підтримка Ізраїлю є обов'язком кожного єврея, що живе у діаспорі.

Відразу після звільнення і за підтримки радянської та польської влади ті, хто залишився живий у таборі, обшукали його територію та прилеглі адміністративні й виробничі будівлі, щоб знайти документи, які членам СС не вдалося знищити або які сховали полонені. Їм допоміг той факт, що ті частини Аушвіца I та Біркенау, де базувався Аушвіц комуністичний, перебували під військовою охороною і, таким чином, були захищені від загрози вандалізму чи грабунків ззовні. Ще в часи війни серед тамтешнього населення ходили чутки про заховане єврейське золото, гроші та коштовності. Відразу після звільнення, шукачі скарбів пробиралися у незахищені частини таборів. Уночі вони руйнували стіни, підлогу та фундамент будівель табору і копали ґрунт у пошуках цінних речей. Грабіжники могил навіть просівали прах із крематоріїв, шукаючи

¹⁵ Cole T. Op. cit. – P. 110.

¹⁶ Деталі подано нижче.

золото¹⁷. Згодом ті, хто вижив і залишився у навколишній місцевості, для відлякування грабіжників призначили добровольця – сторожа табору, якому, як повідомлялось, інколи доводилося навіть братися за вогнепальну зброю під час виконання свого обов'язку¹⁸.

Ті, хто вижив у таборі, також першими, на початку 1946 р. створили невеличкий музей на території Аушвіца I. Окрім того, вони вели відвідувачів, здебільшого друзів і рідних загиблих в Аушвіці, по території табору, ознайомлюючи із його історією. Їхні мотиви були у першу чергу особистими: збереження пам'яті про свої страждання та страждання побратимів. Але незабаром у справу втрутилися органи влади і було ухвалено рішення перетворити Аушвіц I на меморіал подій війни, окупації та мученицької долі польського народу. Саме таке політичне рішення щодо Любліна-Майданека також мало свої вагомні підстави: це був перший табір на польській землі, звільнений з-під нацистського контролю (23 липня 1944 р.). Більш того, він перейшов до рук визволителів майже непошкодженим, із газовими камерами, крематорієм та складами, де зберігалося награбоване у закатованих жертв. Також Люблін був символом звільнення Польщі з-під нацистського ярма: з 1 серпня 1944 р. і до кінця січня 1945 р. (коли було звільнено Варшаву) тут працював перший повоєнний уряд Польщі.

Але Майданек на той момент усе ще використовували радянські органи НКВС як табір для інтернованих поляків. Уже в серпні 1944 р. радянська влада почала ув'язнювати там солдатів польського некоммуністичного підпільного руху, Армії Крайової (*Armia Krajowa, AK*), та Народних збройних сил (*Narodowe Siły Zbrojne, NSZ*), що боролися проти німців за незалежність Польщі, але проти Польщі під радянським правлінням¹⁹. Також Майданек розташовувався надто близько до

¹⁷ *Wolnerman Ch. Wprowadzenie [Introduction] // PRO MEMORIA. – 2006. – No. 25 (czerwiec). – P. 31–33; Czuchnowski W. Żydzi odsiani [Jews sifted out] // Gazeta Wyborcza. – 2008. – 28 May.*

¹⁸ *Huener J. Op. cit. – P. 63.*

¹⁹ Див., напр.: *Kielboń J. Dokumenty dotyczące obozu NKWD na Majdanku (1944) [Documents concerning the NKVD camp in Majdanek (1944)] // Żeszyty Majdanek. – 1998. – № 19. – P. 97–124, та *Kielboń J. Żołnierze organizacji konspiracyjnych w obozie na Majdanku // Drogi do niepodległej Polski / Eds. St. Zybala et al. – Białystok, 2002. – P. 79–110, тут: p. 92 ff.**

східного кордону Польщі. Він нагадував про визволення, здійснене силами Червоної армії, але також міг і нести у собі певні неприємні спогади, які не були політично терпимими у повоєнній Польщі, що перебувала під контролем Радянського Союзу. Йдеться про примар вересня 1939 р., коли німці та совети спільно напали на країну і розділили її між собою уздовж лінії, яка на повоєнний час, за винятком деяких незначних коректив, стала польсько-радянським кордоном. Національний меморіальний комплекс в Аушвіці, обернений до заходу і такий, що вказував суто на агресію з боку *Німеччини*, був вільний від ризику такого штибу²⁰.

У січні 1947 р. в Аушвіці І розпочалася реконструкція Стіни смерті та *Креми І* і було відкрито першу офіційну виставку – так створювався Державний музей «Аушвіц-Біркенау». Церемонія його відкриття, яку провів Йозеф Циранкевіч, президент Польської Народної Республіки, який пережив Аушвіц, відбулася 14 червня 1947 р. У ній взяло участь близько 300 тис. гостей з усіх куточків Польщі та із закордону. Дату було обрано свідомо та принагідно: на честь сьомої річниці відправлення першого етапу польських політичних в'язнів із Тарнова до Аушвіца. Урочистості з нагоди відкриття, як і власне виставка, зосереджували увагу на мучеництві *польського* народу під час німецької окупації. Звучали згадки і про євреїв, але лише побіжно. Свята Меса, на якій були присутні і головні політики комуністичного режиму, підкреслювала саме *польскість* місця трагедії.

Аушвіц мав нести у собі політичне послання з чітко визначеним антинімецьким характером. Тож не випадково урочиста церемонія відкриття завершилася спільним співом відверто антинімецької пісні «*Rota*» (Завіт), що народилася на початку ХХ століття²¹, коли Польща була розділена між сусідніми державами – Росією, Австро-Угорщиною та Прусією. *Аушвіц* повинен був нагадувати Польщі та усій світовій спільноті про звірства, вчинені *німцями*, яких описували як вічних агресорів та ворогів слов'янських народів, і підкреслювати, що тільки залізний кулак міг тримати німців на своєму місці. *Аушвіц* також

²⁰ *Cole T.* Op. cit. – P. 101.

²¹ Написана у 1908 р. Марією Конопницькою, публічна прем'єра відбулася у 1910 р. з нагоди 500-річчя битви під Грюнвальдом, що завершилася нищівною поразкою тевтонських лицарів.

слугував для виправдання передачі східних територій Німеччини та вигнання корінного німецького населення із них як покарання за злочини, які Німеччина чинила протягом Другої світової війни проти польського народу, злочини, щодо яких *Аушвіц* виступав *pars pro toto*²². Такого погляду, до речі, сьогодні все ще публічно дотримуються польські праві та німецькі ліві політичні сили. І ті, й ті використовують *Аушвіц* як головний аргумент супроти права Німеччини на національний меморіал пам'яті жертв-вигнанців; таку саму думку висловив і Посол Ізраїлю в Польщі Шевах Вайс (Szewach Weiss) у прес-релізі, датованому вереснем 2003 р.²³

Проте варто зазначити, що *Крема І* у її сьогоднішньому стані – реконструйована будівля, м'яко кажучи, претензійна на вигляд. В інтерв'ю з французьким журналістом та істориком Еріком Конаном (Eric Conan), яке відбулося 1995 р., фахівець із роботи з експонатами музею Вітольд Смерек (Witold Smrek) із жалем зазначив: «Там усе не так, як було насправді: розміри газової камери, розташування дверей, шлюзи для впускання “Циклона Б”, печі, відбудовані на основі спогадів декого із тих, хто вижив, висота димаря»²⁴.

Такі факти добре відомі у колах фахівців – але не більшості відвідувачів, – а також тим, хто заперечує Голокост і використовує цю невідповідність як доказ того, що «*Аушвіц* – це щось трішки більше, ніж повоєнний витвір польської сторони»²⁵.

У наступні роки, десь аж до 1954 р., *Аушвіц* слугував режимові як зброя у холодній війні. Оскільки Німецька Демократична Республіка стала союзником Польщі й у 1950 р. формально визнала кордон по лінії річок Одер – Ниса, «німцям» більше не приписували вину так завзято.

²² Див., напр.: *Huener J.* Op. cit. – P. 52, 57.

²³ *To Niemcy rozprętały piekło // Gazeta Wyborcza.* – 2003. – 16 Sept.

²⁴ *Conan E.* Auschwitz: La mémoire du mal // *L'Express.* – 1995. – Paris, 19 January. – P. 68. Девід Ірвінг розмістив копію інтерв'ю на своєму веб-сайті: <http://www.fpp.co.uk/Auschwitz/docs/Conan.html>. Востаннє доступ здійснено 16 листопада 2007 р. Поданий тут переклад здійснено за текстом: *Van Pelt R. J.* The case for Auschwitz. Evidence from the Irving trial. Bloomington and Indianapolis, 2002. – P. 58.

²⁵ Таку характеристику наведено у праці: *Cole T.* Op. cit. – P. 109.

Злочинцями вчорашнього дня тепер стали «фашисти», гітлерівці (*hitlerowscy* – польською мовою) та їхні наступники – «англо-американські імперіалісти». До виставки було додано павільйон під назвою «Боротьба за мир». Ця експозиція наголошувала на успіхові шестирічного плану у Польщі та чергової п'ятирічки в СРСР, натомість знімки подій англо-бурської війни, громадянських воєн в Іспанії та Греції, а також війни у Кореї демонстрували підступність західних держав; не забули організатори виставки і про хмару-гриб над Хіросімою та солдата, що тримає прапор зі знаком долара і бредє по щиколотки у крові.

Після смерті Сталіна комуністична влада Польщі більше не була зобов'язана інтегрувати *Аушвіц* у зовнішню політику Радянського Союзу. Виставку «Боротьба за мир» уже було закрито незадовго до того, і всі експонати, що не мали жодного стосунку безпосередньо до самого Аушвіца, почали зникати із музейних вітрин. Було підготовлено нову концепцію музею. Відповідно до програми «Націонал-комунізму» авторства керівника держави і партії Владислава Гомулки (Władysław Gomułka), музей знову зосередив основну увагу на Польщі і підкреслював *польську* мученицьку місію й героїзм. Євреї і надалі залишалися у становищі маргінальному.

1955 р., у десяту річницю звільнення Аушвіца, відкрилася нова експозиція. Із незначними змінами вона діяла аж до краху комуністичної системи. Окрім того, польська держава виділяла чималі кошти на реставрацію будівель, фінансування архіву, бібліотеки, дослідної роботи та відділу публікацій, перетворивши Аушвіц на одне із найважливіших місць офіційної історичної пам'яті у Польщі.

Тиск, який чинили із зовні організації жертв, що пережили трагедію Аушвіца, зокрема, Міжнародний комітет Аушвіца, зробив вагомий внесок у такого роду політику щодо цього меморіального комплексу. Окрім того, ті, хто пережив трагедію, вимагали негайного надання їм належного місця для проведення пам'ятних зібрань із нагоди різних роковин та річниць. У зв'язку із щільністю забудови території, «основний табір» не підходив як місце для проведення мітингів, на відміну від Біркенау із його великим порожнім простором. Але минуло близько десяти років, доки 1967 р. там було урочисто відкрито «Пам'ятник жертвам фашизму». Він розташований на захід від руїн крематоріїв II та III. Дев'ятнадцять

бронзових меморіальних дощок із написами різними мовами, вкопаних у землю, підкреслюють міжнародний масштаб «Боротьби проти фашизму». Символізм смерті та воскресіння у темі монумента тісно наслідують християнську традицію. Простий «трикутник» та напис, що прославляє загиблих, на основній колоні звертають увагу на *політичних* в'язнів. Проте монумент не відкриває той факт, що переважна більшість тих, хто втратив життя в Аушвіці, були не політичними борцями, а людьми, єдиним «злочинном» яких було те, що народилися вони євреями.

У рамках процесу «інтернаціоналізації» Аушвіца, з 1961 р. в «основному таборі» діють національні експозиції. Офіційна брошура музею за 1968 р. перераховує «павільйони» семи держав: Югославії, Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу, Німецької Демократичної Республіки, Бельгії, Данії – і також містить згадку про «Блок єврейського мучеництва»²⁶. Єврейський павільйон було відкрито у квітні 1968 р., у часи розпаду «антисіоністської кампанії» варшавського режиму, результатом якої стало остаточне виселення позostalих євреїв із Польщі. Зважаючи на політичну ситуацію, експозиція мала спростовувати звинувачення в антисемітизмі, висунуті проти Польщі на міжнародній арені. Заявляючи про спільну долю етнічних поляків та євреїв як буцімто рівних жертв, проти яких було скеровано геноцид, виставка робила сильний акцент на документуванні польської мужності та солідарності у захисті євреїв під час окупації. Однак експозиція оминула факт пасивності більшості поляків щодо долі євреїв, а також не вказувала на те, що певна частина їх співпрацювала з окупантами під час антиєврейських заходів²⁷. Неохайно сформована і явно лицемірна, виставка радше підірвала довіру до режиму, аніж допомагала у справі її відновлення. Тому не дивно, що у наступні роки її часто тимчасово закривали.

Держави, які представляють свої павільйони в Аушвіці, також використовували їх як засіб ведення власної політики історії. Наприклад, перша французька виставка, відкрита у 1979 р., прославляла французький народ

²⁶ *Smoleń K.* Auschwitz 1940–1945. Ein Gang durch das Museum. 3rd ed. – Oświęcim, 1968.

²⁷ Щодо останнього, див., напр.: *Gross J. T.* Upiorna dekada. Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów 1939-1948. – Kraków, 2001. – P. 25–60; *Gross J. T.* *Fear. Anti-Semitism in Poland after Auschwitz. An essay in historical interpretation.* – New York, 2007. – P. 39–47.

як героїчних борців Опору і навіть не натякнула на факт колаборації. На стадії проектування високопосадовець уряду виступав проти списків депортованих, призначених для показу, оскільки імена в них «не звучали як власне французькі». Це не дивно, адже три чверті депортованих були єврейськими біженцями з Німеччини та окупованих нацистами держав Центральної Європи, проти депортації яких режим Віші особливо не заперечував. Австрійська виставка, як ще один приклад, пропонує відвідувачам міф про Другу республіку, стверджуючи, що «Австрія стала першою жертвою агресії з боку Німеччини». Ця експозиція приділяє основну увагу стражданню та рухові Опору і не згадує неприємні факти, як-от переважний ентузіазм австрійського народу, із яким він вітав аншлюс (*Anschluss*) у 1938 р., або те, що частка представників австрійського народу серед злочинців Райху, що чинили Голокост, була більшою за пропорційну.

Поворотним моментом у політиці пам'яті став візит Папи Римського 7–8 червня 1979 р. Хоча вже в першій експозиції Аушвіца, у підвалі Блоку 4, увагу привертав великий хрест як символ страждань, а Свята Меса повсякчас була невід'ємним атрибутом усіх пам'ятних урочистостей в Аушвіці, саме візит Папи прискорив процес «окатоличення» *Аушвіца*. Під час свого першого «паломництва» на батьківщину після обрання Папою, Іван-Павло II провів урочисту месу в Біркенау разом із чвертю мільйона вірян. У своїй проповіді Папа підкреслив християнський, строго кажучи *католицький*, аспект страждання жертв Аушвіца, який символізували польський монах-францисканець Раймунд Колбе (Raimund Kolbe) (канонізований 1982 р. як Максиміліан Марія), котрий загинув за спів'язня, та німецька чорниця-кармелітка Едіт Штайн (Edith Stein) (канонізована 1998 р. як Терезія Бенедикта а Кроче), яку було депортовано до Аушвіца на початку серпня 1942 р. і вбито у газовій камері відразу після її прибуття до табору.

Візит Папи також позначив важливу зміну у тому, яким пам'ятають *Аушвіц*. З цього часу Польська держава вже не визначала одноосібно як потрібно тлумачити *Аушвіц* та шанувувати його пам'ять. Впливу почали набувати жертви та створені ними організації, і постали нові проблеми. Приблизно через чотири десятиліття після звільнення Аушвіца, у різних суспільствах сформувались різні типи культурної пам'яті, що призвело до відмінних одна від одної – а подекуди й суперечливих – інтерпретацій

Аушвіца. Наприклад, в Ізраїлі та на Заході *Аушвіц* позначає геноцид євреїв Європи. Для них символічним місцем є Біркенау із «платформою» та руїнами крематоріїв і газових камер. Однак у Польщі *Аушвіц* несе у собі значення мучеництва польського народу за німецької окупації у часи Другої світової війни. У цьому випадку символічним місцем є «основний табір» зі Стіною смерті та тюремною камерою отця Колбе.

Останніми роками сінті та роми (цигани) привернули до себе значну увагу. Світова слава *Аушвіца* дала їм змогу обрати його як символ Пораймосу, геноциду, вчиненого нацистами та їх поплічниками проти сінті та ромів, хоча лише 4% загиблих представників цих етнічних груп можна віднести до жертв табору²⁸ і вони становили меншість у ньому²⁹. Уже кілька років поспіль вони представлені на громадських заходах в Аушвіці нарівні з поляками та євреями. Також вони беруть участь у заходах зі вшанування жертв у Біркенау, на руїнах крематоріїв та в «циганському сімейному таборі», відзначають річницю «повстання циган» 16 травня 1944 р.³⁰, коли СС зробило першу спробу ліквідувати «сімейний табір»³¹. Чітко помітно, що політика організації урочистих заходів та вшанування пам'яті, а також робота сінті і ромів у сфері зв'язків із

²⁸ Центральна рада сінті та ромів у Німеччині оцінює загальну кількість загиблих у *Пораймосі* у 500 тис. осіб. Щонайбільше, 21 тис. циган померли в Аушвіці, що становить приблизно 4,2% від загальної кількості жертв. Проте історики вважають, що цифра 500 тис. значно перебільшена. Див., напр.: *Zimmermann M. Die nationalsozialistische Verfolgung der Juden und «Zigeuner». Ein Vergleich // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 2004. – № 52 (1). – P. 50–71, тут на с. 70. 500 тис. є «політичним числом», прийнятим без заперечення з боку німецького Бундестагу.*

²⁹ За твердженням Пайпера, на той момент провідного історика Державного музею «Аушвіц-Біркенау», дані про кількість померлих в Аушвіці такі (в тисячах): роми – 21, етнічні поляки – 74, євреї – 960, інші – 27. Це означає, що сінті та роми становили менше ніж 2% від усіх жертв Аушвіца (*Piper F. Die Zahl der Opfer von Auschwitz. – Oświęcim, 1993. – P. 202*).

³⁰ Озброєні ножами, молотками чи сокирами в'язні зустріли членів СС, які відступили без бою.

³¹ Див., напр.: *Romowie upamiętnili rocznicę buntu Cyganów w Auschwitz, PAP notice from May 16, 2011 // <http://fakty.interia.pl/polska/news/romowie-upamietnili-rocznicze-buntu-cyganow-w-auschwitz,1639362,3>, востаннє доступ здійснено 9 червня 2011 р.*

громадськістю запозичені, причому успішно, в єврейській моделі.

Для росіян та інших народів колишнього Радянського Союзу *Аушвіц* означає близько 15 тис. убитих військовополонених, а також перемогу у «Великій Вітчизняній війні» – адже радянські солдати звільнили Аушвіц. Для інших меншин, що зазнали переслідувань із боку нацистів, таких як свідки Єгови, гомосексуалісти чи непольські політичні в'язні, *Аушвіц* не має конкретного символічного значення – він був одним із місць їхніх страждань. Жертвам, класифікованим нацистами як «асоціальні елементи» чи «професійні злочинці», не надано місця в офіційній пам'яті про Аушвіц до сьогодні.

Кілька років тому до аушвіцької когорти приєдналися й британці. Тридцять вісім британських військовополонених, в'язнів табору, ніяк не пов'язаних із німецьким Аушвіцом чи системою нацистських концентраційних таборів загалом, загинули 20 серпня 1944 р. під час повітряної атаки союзників, спрямованої на фабрику з виготовлення буни. Їхню пам'ять офіційно вшановано меморіальною дошкою, встановленою на честь шістдесятої річниці звільнення Аушвіца. У промові з нагоди відкриття меморіальної дошки міністр Великобританії у справах ветеранів Айвор Кеплін (Ivor Caplin) відніс цих військовополонених до «1,2 млн людей, що загинули в таборі Аушвіц»³².

Суперечку навколо аргументу про «брендове ім'я *Аушвіц*»³³ було в принципі вичерпано між євреями та поляками. Їхні точки зору розбіжні, перш за все, з приводу двох моментів. Не піддаючи сумніву те, що переважна більшість жертв Аушвіца були євреями, переслідуваними через причини «расового характеру», поляки стверджують, що доля їхнього народу, в принципі, рівнозначна долі євреїв³⁴. Для єврейської сторони, однак, така позиція є неприйнятною. Вона заперечує унікаль-

³² *Department of Defense*. Plaque unveiled in honor of British prisoners of war who died in Auschwitz. Press release from January 27, 2005. В Інтернеті: http://www.britainusa.com./sections/articles_show_nt1.asp?d=0i=41062&L1=0&L2=0&a=22296. Востаннє доступ до сторінки здійснено 29 жовтня 2007 р.

³³ *Cole T.* Op. cit. – P. 105.

³⁴ Нещодавно сінті та роми приєдналися як третя сторона до цих перегонів «за золоту медаль в Олімпійських змаганнях віктимізації», термін, запропонований Пітером Новіком (*Novick P.* The Holocaust in American life. – Boston and New York, 1999. – P. 195).

ність Голокосту, ключового аспекту самоідентифікації євреїв у світі, який стає дедалі більше секуляризованим, і ставить під загрозу преференційне ставлення до єврейських справ у багатьох сферах міжнародної політики (а в деяких країнах також і у внутрішній політиці). Другим аспектом незгоди є християнські символи в Аушвіці. Для поляків польська ідентичність і католицизм – у його специфічно польському вигляді – нерозривно пов'язані, тож хрест є невід'ємним атрибутом кожного місця мученицької смерті і вони не можуть уявити собі польський цвинтар без хрестів. Але для євреїв хрест викликає спогади більш як тисячолітнього переслідування «під знаком Хреста». Вони вважають християнський хрест на єврейському кладовищі неприйнятним.

Тож євреї виступають проти «окатоличення» *Аушвіца*. Вони не забули, що отець Раймунд до війни був редактором антисемітських публікацій, і вказують на той факт, що Едіт Штайн було вбито не як мученицю християнської віри, а через її «расу», адже була вона єврейкою. У 1984 р. конфлікт щодо «окатоличення» *Аушвіца* переріс у публічне протистояння, коли черниці-кармелітки перебралися до «Будівлі театру», розташованої в межах периметру «основного табору». У зв'язку з протестами єврейських організацій по всьому світі, кармелітки були змушені 1993 р. залишити будівлю. 1998 р. спалахнув новий серйозний конфлікт, коли польська молодь встановила хрести у колишній гравієвій ямі біля лінії периметру «основного табору». Цю яму СС використовувало як місце страт. Після того, як від єврейської сторони почали надходити претензії, у справу втрутилася держава, і в травні 1999 р. хрести було демонтовано, за винятком «папського хреста», під яким Іван Павло II провів Месу 1979 р. в Біркенау. Однак суперечку не вирішили, виходячи з коротких, але різких фраз, якими обмінялися два відомі фахівці з питань Голокосту, Джонатан Вебер (Jonathan Webber) (прибійник хрестів) та Їзраель Гутман (їх противник), під час конференції, проведеної у липні 2007 р. в Аушвіці³⁵. Час від часу польські антисеміти

³⁵ Żydzi powinni przyznać, że w Auschwitz cierpieli też chrześcijanie. Interia.pl/PAP report, July 2, 2007 // <http://fakty.interia.pl/szukaj/news/zydzi-powinni-przyznac-ze-w-auschwitz-cierpieli-tez,937304>. Востаннє доступ здійснено 19 вересня 2007 р.

виносять це питання на порядок денний, проте з дедалі меншим резонансом у широкому загалі.

У боротьбі за *Аушвіц* єврейські організації на чолі з Центром ім. Симона Візенталя досягли успіху не лише у тому, що примусили поляків виселити черниць та демонтувати хрести, але також у попередженні створення дискотеки, супермаркету та логістичного центру в околицях Освенцима неподалік від «основного табору»³⁶. З 1998 р. на Йом га-Шоа – День пам'яті Катастрофи та героїзму (27 нісана³⁷) – кілька тисяч молодих євреїв, здебільшого із США, Канади, Ізраїлю, у супроводі живих очевидців трагедії, а також, останніми роками, польських «друзів Ізраїлю» та релігійних і політичних високопосадовців³⁸ проводять «Марш живих» в Аушвіці, демонстрацію єврейської політики історії.

Місією «Маршу живих» є донести до молодого покоління євреїв важливість двох із найвизначніших подій єврейської історії – Шоа (Голокосту) та народження Держави Ізраїль... Метою заходу є *створення* пам'яті, що приведе до відродження відданості юдаїзму, Ізраїлю та єврейському народу... Багато хто з майбутніх єврейських лідерів візьмуть участь у марші³⁹.

Цей захід розпочинається по опівдні біля брами із написом «*Arbeit macht frei*» «основного табору», де збираються учасники. Несучи стяги, учасники, зодягнені здебільшого у синє та біле – кольори Ізраїлю, проходять відстань у 1,5 км до Біркенау, за деякими даними, дорогою, якою депортовані йшли до газових камер⁴⁰. У Біркенау відбувається

³⁶ Такі дії не сприяли росту симпатії до євреїв серед городян, що й не дивно.

³⁷ Оскільки єврейський та християнський календарі не збігаються, Йом га-Шоа припадає щороку на інший день християнського календаря, на початку травня. 2011 р. День пам'яті відзначали 2 травня.

³⁸ 2005 р., наприклад, у заході взяли участь прем'єр-міністри Ізраїлю, Угорщини та Польщі, 2011 р. – ашкеназький Головний рабин Ізраїлю.

³⁹ Веб-сайт Австрійського відділу: <http://www.motl.com.au>, востаннє здійснено доступ 14 червня 2011 р., курсив автора.

⁴⁰ Так говорять учасникам. Проте з історичного погляду це неправильно. До травня 1944 р. вагони із депортованими розвантажували на бокових залізничних лініях на відстані майже 1 км від Біркенау. Депортованих вели прямо до Біркенау. Згодом потяги почали заходити безпосередньо до Біркенау, де з них випускали людей.

головна частина заходу. На великих телеекранах транслиують промо-ви релігійних та політичних лідерів. У 2011 р. прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху у телезверненні нагадав учасникам, що «Ізраїль, за підтримки друзів з усіх кінців світу, повинен бути настільки сильним, щоб Голокост ніколи більше не повторився»⁴¹. Церемонію завершує *Кадіш* – традиційна єврейська молитва за померлих – та спільний спів національного гімну Ізраїлю.

4 вересня 2003 р. демонстрація військової сили підкреслила, чітко і зрозуміло, єврейські заяви щодо «суверенітету повітряного простору» – звісно ж, у переносному значенні – над *Аушвіцем*.

Ізраїльські бойові реактивні літаки F-15 ВПФ прогуркотіли над табором смерті Аушвіц... показавши міць сучасного Ізраїлю. Коли літаки пролетіли над головами людей на швидкості 300 вузлів на годину, керівник авіазагону генеральний бригадир Амір Ефель зачитав таку декларацію, яку було трансльовано на землю: «Ми, пілоти повітряних збройних сил, пролітаючи у небі над табором жахить, постали із попелу мільйонів жертв і беремо на себе їхні безмовні ридання, вітаємо їхню мужність і обіцяємо бути щитом єврейського народу та Держави Ізраїль»⁴².

Серед тих, хто чув це послання, був «контингент зі 140 офіцерів Армії оборони Ізраїлю, вибраних для відвідання таборів смерті в Європі»⁴³. Проліт реактивних літаків, хоча і здійснений за згоди польської влади, зустрів шквал критики, наприклад, з боку Міжнародної ради Аушвіца⁴⁴, яка вважала таку акцію некоректною, та Музею, згоди якого на неї не запитали і навіть попередньо не повідомили.

Суперечливі погляди поляків та євреїв на *Аушвіц* сягають своїм найглибшим корінням протилежних національних стереотипів, які передавалися із покоління в покоління і зміцнювалися політикою історії. У польському погляді переважає образ самої Польщі як єдиної країни в Європі, що завжди ставилася дружньо до євреїв, а поляків – як шляхет-

⁴¹ Прес-реліз PAP: <http://fakty.interia.pl/polska/news/mlodzi-zydzi-oraz-polacy-uczestniczyli-w-20-marszu-zywych,1632234,3>. Востаннє здійснено доступ 9 червня 2011 р.

⁴² O'Sullivan A. IAF Jets Fly Over Auschwitz // *The Jerusalem Post*. – 2003. – 4 Sept.

⁴³ Там само. IDF – абrevіатура збройних сил Ізраїлю.

⁴⁴ У Міжнародній раді Аушвіца переважають колишні *політичні* в'язні.

них рятівників євреїв у часи Голокосту. А в єврейській позиції домінує образ Польщі як єдиної держави в Європі, де погроми євреїв відбулися після закінчення війни, а поляків – як тих, кому Голокост був вигідним, незалежно від того, чи це був *szmalcownik*, який здав своїх євреїв-сусідів німцям за дві пляшки горілки, чи хтось, хто просто привласнив собі майно вбитих євреїв⁴⁵.

Необхідність повернення попередньо вкраденого майна євреїв, зокрема нерухомого, або ж у випадках, коли це неможливо з практичних причин, надання грошової компенсації, висить над Польщею, як дамоклів меч. Різні організації, що мають багатий досвід та історію успіху у цій сфері, такі як Світовий єврейський конгрес чи Всесвітня організація з питань реституції, уже висувають відповідні вимоги, починаючи з кінця 1996 р.⁴⁶ Проте очевидним є те, що Польща, в якій свого часу проживало 3,3 млн євреїв⁴⁷, ніколи не зможе самотійно задовольнити навіть незначну частину таких вимог. Тож у Польщі народилася ідея про те, що вимоги єврейської сторони потрібно адресувати Німеччині, адже під час Голокосту саме німці, а не поляки, експропріювали майно польських євреїв. Така логіка вирішення питання, однак, не враховує того факту, що усе майно в попередній власності німців, а також усе полишене майно євреїв на територіях, що нині належать Польщі, після війни перейшло у власність Польщі.

Тож не дивно, що протистояння усім спробам встановити негативний зв'язок Польщі та поляків із Голокостом, починаючи з кінця 1990-х рр., стало однією з основних цілей польської зовнішньої політики. Міністр закордонних справ Польщі створив спеціальну установу, яка опікується винятково «питаннями захисту доброго імені Польщі». Вона мобілізує організації польських меншин за кордоном і заохочує їх, а також усі посольства та консульства Польщі проводити ретельний моніторинг засобів масової інформації у країнах їхнього проживання чи розташування і негайно втручатися, якщо, на їхню думку, має місце спроба згнати

⁴⁵ Див., напр.: *Gross J. T. Fear; Gross, J. T., Grudzińska-Gross I. Żłote żniwa. – Kraków, 2011.*

⁴⁶ *Finkelstein N. G. The Holocaust industry. Reflections on the exploitation of Jewish suffering. 2nd paperback ed. – London and New York, 2003. – P. 130–135.*

⁴⁷ 1 листопада 1939 р.; за даними *Encyclopedia of the Holocaust.*

«добре ім'я Польщі». У випадках «дискредитації Польщі», пов'язаних із Голокостом, установа погрожує судовими позовами на адресу відповідних видавців та журналістів⁴⁸. Наприклад, 2010 р. було розпочато провадження у справі за скаргою групи приватних осіб проти німецької газети «*Die Welt*». У процесі судового розгляду перебувають й інші подібні справи.

Основною мішенню цієї міністерської кампанії є західні засоби масової інформації, які використовують у газетних статтях, радіо- чи телепрограмах, присвячених темі Голокосту, термін «польські табори» – вислів, що його вважають у Польщі особливо облудним різновидом «Аушвіцької брехні»⁴⁹. Хоча в контексті Голокосту поняття «польські табори» завжди розуміли як таке, що містить посилання на географічне розташування відповідних об'єктів (дивіться, наприклад, розшифрування стенограм слухань Нюрнберзького трибуналу чи польську повоєнну літературу), сьогодні польські політики вбачають у такому формулюванні певну розмитість щодо розмежування злочинців і жертв. Томаш Мерта (Tomasz Merta), на той час заступник міністра культури та національної спадщини, вважав, що вживання словосполучення «польські табори» у західних ЗМІ вказує на «процес підступного перекладання вини [за Аушвіц] з німецької держави та народу»⁵⁰, хоча б частково, на плечі народу польського. Це питання все ще залишається актуальним: у телеінтерв'ю від 9 травня 2011 р. міністр закордонних справ Радослав Сікорскі (Radosław Sikorski) зазначив, що «цього року»⁵¹ його міністерство

⁴⁸ *Haszczyński J.* To były niemieckie obozy // *Rzeczpospolita*. – 2005. – № 20 (January 25).

⁴⁹ *Ibid.* Також див. статтю: *Polskie obozy koncentracyjne* // *Rzeczpospolita*. – 2005. – No. 21 (25 січня). У Міністерства закордонних справ є сторінка в Інтернеті, присвячена цьому питанню: <http://www.msz.gov.pl/Przeciw,polskim,obozom,948.html> (польською мовою; востаннє доступ здійснено 10 червня 2011 р.).

⁵⁰ Цитата вміщена у праці: *Michalkiewicz St.* Na początek zmiana nazwy // <http://www.informacje.int.pl/Na-poczatek-zmiana-nazwy-art903.html>. Востаннє доступ здійснено 14 березня 2007 р.

⁵¹ Скоріш за все, він мав на увазі «до цього року». 206 випадків втручання за чотирнадцять тижнів видаються неможливими. Хоч би яким було це число, воно свідчить, що відповідне відомство міністерства закордонних справ не сидить склавши руки.

«втрутилося у 206 випадків вживання фрази “польські концентраційні табори” в іноземних ЗМІ».

Англомовний «освітній» фільм «Згори донизу» («*Upside Down*») було знято у 2007 р. на замовлення міністерства закордонних справ, яке у той час очолював політик із твердими націоналістичними переконаннями. У стрічці зображено Аушвіц та тих, хто пережив у ньому Голокост, і його метою було представити офіційне польське тлумачення ролі Польщі та її громадян у Другій світовій війні та Голокості. Основною цільовою аудиторією фільму була канадська та американська молодь. Під час першої хвилі популяризації фільму десятки тисяч безкоштовних копій було розповсюджено в Канаді в середині листопада 2007 р. Потім кампанія мала поширитися й на інші країни. Але у той час польський уряд, що дотримувався національно-релігійних поглядів на політику, був відсторонений від влади всенародним волевиявленням. Нова команда міністерства закордонних справ припинила розповсюдження «*Upside Down*» у зв'язку із тим, що «фільм отримав найгірші відгуки»⁵² – здається, ані продюсери, ані спонсори не зробили належних висновків із фіаско «Блоку єврейського мучеництва» в Аушвіці 1968 р.

Як додатковий засіб у боротьбі проти терміна «польські табори» уряд Польщі направив 7 березня 2006 р. вимогу на адресу комітету ЮНЕСКО з питань світової культурної спадщини, в якому місце розташування колишнього табору зареєстроване під назвою «концентраційний табір Аушвіц», про перейменування його на «Аушвіц-Біркенау. Німецько-фашистський концентраційний табір смерті»⁵³. Вживання конкретно слова «німецький» мало на меті «виразити історичну правду про справжню природу табору, а також відіграти важливу роль у вихованні молодого покоління, зокрема, за кордоном»⁵⁴. Проте ця пропозиція спричинила громадський протест із боку представників сілезької меншини

⁵² <http://www.silesia-schlesien.com/artikel/artikel/article/1///msz-nie-chce-juz-film-o-polskich-obozech.html>. Востаннє доступ здійснено 6 березня 2008 р.

⁵³ *Ujazdowski, K. Mecenat pełnowymiarowy – Polityka kulturalna państwa 2005–2006* // Ed. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. – Warszawa, 2006. – P. 26.

⁵⁴ Tomas Merta, прочитовано в: *Michalkiewicz St. Op. cit.*

Польщі, яка у відкритому листі, адресованому комітетові ЮНЕСКО від 28 квітня 2007 р.⁵⁵, вказала на факт повоєнного використання Аушвіца радянською та польською владою. Можливо, у зв'язку з цим до остаточної назви, погодженої Комітетом ЮНЕСКО 27 червня 2007 р., в дужках було додано «1940–1945 pp.».

Польська влада зустріла факт перейменування табору з ентузіазмом. Міністр культури та національної спадщини назвав його «успіхом Польщі... перемогою Правди над Брехнею» і чітко дав усім зрозуміти: «ніхто вже більше не зможе говорити про “польські табори смерті” й оминати покарання»⁵⁶. Він, очевидно, посилався на статтю кримінального кодексу, яку парламент Польщі прийняв понад півроку до того. Широкому заголові закон було представлено як «законодавчий акт, що вносить корективи у визначення поняття “Аушвіцька брехня”»⁵⁷. Стаття 132-а передбачає покарання у вигляді позбавлення волі терміном до трьох років за «публічне приписування польському народові вини в участі, організації чи відповідальності за комуністичні чи нацистські злочини». Закон зобов'язує польські органи влади також відповідно реагувати на факти порушення, вчинені за кордоном⁵⁸.

Положення статті 132-а кримінального кодексу було вперше застосовано до іспанської журналістки Пілар Рахоли (Pilar Rahola). У каталонському виданні щоденної газети «*El País*» за 17 березня 2007 р. вона писала про польський антисемітизм та ксенофобію і зазначила, з-поміж іншого, що Польща є «єдиною країною, що вчинила погром проти тих небагатих»

⁵⁵ Варіанти польською та німецькою мовами передруковано на сторінці в Інтернеті за адресою: www.silesia-schlesien.com.

⁵⁶ *Ujazdowski K.* Nowa nazwa obozu to «zwycięstwo prawdy nad kłamstwem» // <http://fakty.interia.pl/szukaj/news/nowa-nazwa-obozu-to-zwyciestwo-prawdy-nad-klamstwem,933957>. Востаннє доступ здійснено 28 червня 2007 р.

⁵⁷ Звіт Польської інформаційної агенції (РАР) для преси від 4 березня 2005 р.

⁵⁸ Стаття відразу зустріла шквал критики з боку правників та істориків. Державний представник у справах громадянських прав ініціював розгляд справи в Конституційному суді щодо визнання статті 132-а кримінального кодексу неконституційною. У вересні 2008 р. суд призупинив дію статті 132-а з формальних причин, але ухилився від прийняття остаточного рішення по справі. *Siedlecka E.* Bata na Grossa nie ma. Ale może wrócić // *Gazeta Wyborcza*. – September 20–21. – P. 5.

осіб, що пережили Голокост і хотіли повернутися до своїх домівок»⁵⁹. Наступною «жертвою» статті 132-а мав бути американський соціолог Ян Т. Гросс (Jan T. Gross), автор праці «Fear – Antisemitism in Poland after Auschwitz («Страх – Антисемітизм у Польщі після Аушвіца»)). Коли польськомовна редакція книги під назвою «*Strach*» вийшла друком у січні 2008 р., у країні здійнялася хвиля обурення, яку супроводжував шквал відвертих та завуальованих антисемітських коментарів у націоналістично-католицьких засобах масової інформації. Проте провадження у справі за звинуваченнями, висунутими проти пана Гросса, незабаром було припинено. Прокурор прийняв мудре рішення про те, що норма закону не може диктувати історичну дійсність, зокрема, у справі, яка все ще залишається предметом дискусій у колах дослідників⁶⁰. Подібний галас здійснюється і трьома роками пізніше, коли книга Гросса «*Złote żniwa*» («Золотий врожай») була опублікована у Польщі. Головну увагу у праці приділено повоєнним пограбуванням могил у місцях, пов'язаних із Голокостом. Знову ж таки до органів судочинства надійшла скарга на Гросса, якого цього разу звинуватили не лише у «зведенні наклепу на Польщу», а й у «розпалюванні ненависті» проти цієї держави; державний прокурор також відхилив клопотання про початок провадження у справі⁶¹.

Панівна течія польської історіографії завжди, за традицією, схилялася до статусу «придворної історії» і мала тенденцію обслуговувати «потреби держави», домінуючу політику історії. Не дивним є те, що вона не привернула значної уваги за межами країни та в емігрантських спільнотах. У жодній іншій демократичній країні немає керованого державою Інституту національної пам'яті (*Institut Pamięci Narodowej*, IPN), який пильнує за здійсненням політкоректної інтерпретації історії і безспідставно порівнюється із оруелівським «міністерством правди»⁶².

⁵⁹ *Rahola P.* Polonia aún hiela el alma // *El País Cataluña*. – 2007. – 17 March. *Gazeta Wyborcza* повідомляла про справу у Вроцлавському номері за 28 серпня 2007 р. Із часом розслідування було припинено: *Górnicka M.* Wstrzymane śledztwo po tekście w 'El País' // *Gazeta Wyborcza*. – 2007. – 29 August.

⁶⁰ Прес-реліз РАР від 12 лютого 2008 р.

⁶¹ *Gazeta Wyborcza* (Kraków). – 2011. – May 7–8.

⁶² *Blumsztajn S.* IPN nie da się obronić // *Gazety Wyborcza*. – 2011. – 10 June. За часів комунізму цю функцію виконувала Історична комісія при Центральному комітеті Польської об'єднаної партії трудящих. Як приклад діяльності

Інститут отримує вказівки безпосередньо від уряду та президента⁶³. Як державний орган вищої інстанції зі штатом працівників, що налічує понад 2 тис. осіб, він наділений повноваженнями нав'язувати суспільству своє бачення історії. І, якщо того вимагатиме ситуація, навіть звертатися за послугами до органів судочинства, як, наприклад, у випадку «Аушвіцької брехні» (*kłamstwo oświęcimskie*), юридично закріпленій у Польщі термін на позначення заперечення чи применшення масштабів Голокосту – злочин, який тягне за собою покарання відповідно до статті 55 кримінального кодексу в редакції від 18 грудня 1998 р.

Слід зазначити, що історично вмотивовані антинімецькі й антиросійські настрої у Польщі підживлює система освіти та суспільна пам'ять із акцентом на повстаннях 1794, 1830 та 1863 років (проти росіян) та 1944 р. (проти німців), не йдеться вже про німецьку окупацію у період з 1939 по 1945 рр. Ці настрої відкрито розбухують та вміло експлуатують праві та католицько-націоналістичні ЗМІ й політичні партії. Коли останні правили країною з 2005 по 2007 роки, такі настрої також активно використовувались у повсякденній внутрішній та зовнішній політиці.

У зазначені роки, наприклад, інформація про німецькі жертви зникла із буклетів Державного музею «Аушвіц-Біркенау» та з його сайту в Інтернеті. За правління комуністів про німців постійно відкрито згадували як про тих, хто був серед жертв Аушвіца, а також як про членів таборового руху опору⁶⁴, натомість сьогодні їх сховано за стандартним формулюванням: «євреї, поляки, цигани, радянські

ІНП у сфері політики історії може слугувати його протистояння книзі Гросса «*Strach*». Інститут оприлюднив за гроші платників податків відверто аполітичну працю польсько-американського вченого (*Chodakiewicz M. J. Po zagładzie. Stosunki polsko-żydowskie 1944–1947. – Warszawa, 2008*) і вивів її на книжковий ринок одночасно зі «*Strach*». У номері за 12 лютого 2007 р. «Огонёк» уже охрестив ІНП терміном «Польське міністерство правди».

⁶³ «ІНП – не науково-дослідний інститут, а “міністерство пам'яті”, історики, які там працюють, – чиновники, а керівник – фігура політична» (*Stola D. Co ma państwo do historii? // Gazeta Wyborcza. – 2008. – June 14–15. – P. 20*).

⁶⁴ Див., напр.: *Zarząd Główny ZBoWiD [Związek Bojowników o Wolności i Demokrację] and Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa (eds.). Oświęcim. – No place, no date given [Warsaw, 1967]. – P. 8–9.*

військовополонені, а також представники інших народів»⁶⁵. Хоча вони становлять третю за кількістю групу жертв «арійського типу» в Аушвіці (після етнічних поляків та неєвреїв – громадян СРСР)⁶⁶, німці, у такій переважно чорно-білій картині, офіційно згадані лише як злочинці, саме так, як було в період одразу після закінчення війни. Не здобули офіційного визнання і жертви комуністичного табору Аушвіц, до яких, за кількома винятками, належали сілезці та етнічні німці. Сілезька меншина у Польщі вже багато років просить встановити меморіальну дошку на об'єкті. До сьогодні політики відмовляють у задоволенні цієї вимоги з політичних причин.

Національність перших в'язнів Аушвіца також відіграє важливу роль у політиці історії. Історикам відомо, що першими зареєстрованими в'язнями Аушвіца (котрим були присвоєні номери від 1 до 30) були німці «арійського типу», яких перевели сюди 20 травня 1940 р. із концентраційного табору Заксенхаузен⁶⁷. Однак у польських публікаціях, орієнтованих на широкий читацький загал, цей факт не згадується, і першими в'язнями названо польських громадян. На веб-сайті Державного музею «Аушвіц-Біркенау», наприклад, у матеріалі під заголовком «Історія» читаємо таке:

«14 червня 1940 р., коли перший етап депортованих польських політичних в'язнів прибув до Аушвіца, *вважають* датою початку функціонування табору. *Спершу було ув'язнено поляків*, які померли в таборі. Слідом за ними там ув'язнювали радянських військовополонених, циганів та осіб інших національностей. Починаючи з 1942-го табір став місцем наймасовішого убивства в історії людства, вчиненого проти євреїв Європи»⁶⁸.

У непоінформованого читача, швидше за все, складеться враження, що євреї були останніми з прибулих до Аушвіца, а у польського

⁶⁵ Див., напр., веб-сайт Державного музею «Аушвіц-Біркенау»: <http://www.auschwitz.org.pl>, востаннє доступ здійснено 13 червня 2011 р.

⁶⁶ Neander J. Deutsche als Opfer von Auschwitz // *Theresienstädter Studien und Dokumente 2007*. – Praha, 2008. – P. 328–377.

⁶⁷ Див., напр.: *Czech D. Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*. – Oświęcim, 1992. – P. 12–13.

⁶⁸ Виділено автором.

громадянина, котрий зазвичай мислить категоріями не «громадянства», а «національності» – в яких польська належність виключає єврейську – текст наштовхує на думку, що першими особами, яких привезли до Аушвіца, були неєврейські поляки.

Цікаво, що джерело єврейського походження стверджує протилежне:

«Загальновизнаним фактом є те, що першим етапом до концетраційного табору Аушвіц був етап із Тарнова. *Туди було відправлено понад 700 євреїв* у травні [sic!] чи червні 1940 р. Їхні татуйовані порядкові номери були найменшими»⁶⁹.

Жоден із зазначених поглядів не відповідає історичній дійсності. Незаперечними є факти, що першими до Аушвіца привезли німців «арійського типу», що 728 польських громадян 14 червня 1940 р. із Тарнова були другим етапом в'язнів до Аушвіца⁷⁰ (полонені отримали порядкові номери табору від 31 до 758, але татуювання їм не нанесли⁷¹), а також що цей етап не був ані суто «арійським», ані суто

⁶⁹ Свідчення Дж. Горна (J. Horn) у: *Spett M. Reflections of the soul: Martin Spett's Holocaust experiences* / Ed. Jeff Horn. – New York, 2002. – P. 61, виділено автором. Здається, серед єврейських істориків має місце тенденція ігнорувати той факт, що в Аушвіці утримували не тільки євреїв. На думку Мартіна Гілберта (*Gilbert M. The Holocaust. The Jewish tragedy.* – London, 1986. – P. 792), а також Денієла Голдхагена (*Goldhagen D. J. Hitler's willing executioners. Ordinary Germans and the Holocaust.* – New York, 1996. – P. 367), жертви сумнозвісної різанини в Гарделегені (Gardelegen) (13 квітня 1945 р.) були, без сумніву, євреями, «в основному тими, хто вижив в Аушвіці». Проте за ретельнішого розгляду виявляється, що євреї становили не більше чверті замордованих (*Neander J. Das Konzentrationslager Mittelbau in der Endphase der NS-Diktatur. Zur Geschichte des letzten im "Dritten Reich" gegründeten selbständigen Konzentrationslagers unter besonderer Berücksichtigung seiner Auflösungsphase.* – Clausthal-Zellerfeld, 1997. – P. 472–473).

⁷⁰ Між двома етапами, 29 травня 1940 р., сюди прибула робоча група полонених із концетраційного табору Дахау. Перед нею було поставлене завдання звести першу тимчасову огорожу. Члени групи не залишилися в Аушвіці, а повернулися до Дахау 14 червня 1940 р. (*Czech D. Op. cit.* – P. 13–15).

⁷¹ Наносити в'язням татуювання в Аушвіці почали тільки восени 1941 р. Див.: *Iwaszko T. Reasons for confinement in the camp and categories of prisoners // Auschwitz 1940–1945. Central issues of the history of the camp.* – Vol. II: The prisoners – their life and work / Eds. W. Długoborski, F. Piper. – Oświęcim, 2000. – P. 11–43, тут р. 23.

єврейським – приблизно двадцять полонених мали єврейське походження, а всі інші були неєвреями⁷². Але мотиви арешту євреїв у складі цього етапу були не «расовими», а політичними.

Те, які річниці офіційно відзначають у певній державі, завжди залежить від політичного рішення, а також має далекосяжні політичні наслідки. Коли 1 листопада 2005 р. Генеральна Асамблея ООН одно-стійно проголосила 27 січня, день звільнення табору Аушвіц Червоною армією, Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту, таке рішення чітко підкреслило статус євреїв як жертв, а російських визволителів – як героїв Аушвіца. Поляків залишили за бортом, що обернулося проблемою для польської політики історії: чи можна було все ще вшанувати *польських* жертв та героїв періоду німецької окупації у дату, яку тепер символічно зайняли євреї та росіяни?⁷³ Вихід було знайдено: 14 червня, річницю перевезення першого етапу польських політичних в'язнів до Аушвіца, було встановлено *національним* «Днем пам'яті жертв нацистських концентраційних таборів»⁷⁴. *Аушвіц* для Польщі було врятовано, принаймні у сфері політики історії для внутрішньополітичного вжитку.

Навесні 2007 р. розгорнулася запекла польсько-російська суперечка, яку станом на середину червня 2011 р. ще не було вирішено⁷⁵. Яблуком розбрату стала національна належність понад одного мільйона осіб, депортованих до Аушвіца з передвоєнних польських територій, що після 17 вересня 1939 р. були анексовані Радянським Союзом (і, за винятком кількох незначних коректив, залишилися радянськими і після війни). З погляду Росії, ці депортовані є «радянськими жертвами», адже вони отримали радянське громадянство; для Польщі ці люди – все ще «польські жертви». Росія та Польща звинувачують одна одну

⁷² http://www.auschwitz.org.pl/html/de/historia_KL/pierwszy_transport.html. Цю інформацію вміщено тільки на польсько- та німецькомовній версії веб-сайту, але вона відсутня в англomовній версії. Востаннє доступ здійснено 17 листопада 2007 р.

⁷³ Звісно ж, 27 січня все ще відзначається в Державному музеї «Аушвіц-Біркенау» і залишається днем, в який проголошуються офіційні промови.

⁷⁴ 8 червня 2006 р. Сейм ухвалив відповідну резолюцію.

⁷⁵ Це є основною причиною того, чому російську експозицію не відкрито до сьогодні.

у «фальсифікації історії»⁷⁶, у перебільшенні кількості власних жертв Аушвіца за рахунок зменшення числа інших жертв⁷⁷, а також у спробах нав'язати власне бачення історії іншим⁷⁸. У загальній атмосфері взаємної недовіри та напружених стосунків обидві сторони використовують *Аушвіц* для досягнення певних цілей політики історії: росіяни – щоб продемонструвати легітимність права Радянського Союзу на колишні східні території Польщі; поляки – щоб денонсувати анексування Радянським Союзом у 1939 р. польських земель як порушення принципів міжнародного права. Поляки, з огляду на історію, оцінюють поведінку Росії як вияв її невмирущого прагнення домінувати на східноєвропейському просторі, а росіяни, зважаючи на ту ж саму історію, вбачають у поведінці поляків вічне прагнення Польщі стояти на власній думці, незважаючи ні на що, а також її жаль щодо самої себе. Ліпших прикладів для доказу тези про те, «що історія – це політика, перекинута в минуле», годі й шукати.

Отже, насамкінець, подивимось на подію, що добре стала би у пригоді як сюжет до комедії Вуді Аллена, якби до неї не ставилися так серйозно через те, що вона трапилася в таборі Аушвіц. Рано-вранці у п'ятницю, 18 грудня 2009 р. охоронці музею під час звичайної перевірки території не повірили власним очам: усесвітньо відома металева вивіска «*Arbeit macht frei*» над головним входом до Аушвіца I, яку викували наприкінці літа 1940 р. польські в'язні, зникла – уночі її викрали невідомі. Кількома годинами пізніше на місці викраденого артефакту було розміщено його копію⁷⁹.

⁷⁶ «На виставці у польському музеї, що утримується на кошти платників податків, немає місця історичній неправді», – зазначив Ярек Менсфельт (Jarek Mensfelt), речник музею, за даними прес-релізу РАР від 3 квітня 2007 р. В Інтернеті: <http://fakty.interia.pl/szukaj/news/polska-nie-zamknela-rosyjskiej-wystawy>, 891387. Востаннє доступ здійснено 4 квітня 2007 р.

⁷⁷ «W stosunkach rosyjsko-polskich dojrzeza nowy skandal». Прес-реліз РАР від 3 квітня 2007 р див.: <http://fakty.interia.pl/szukaj/news/w-stosunkach-rosyjsko-polskich-dojrzeza-nowy-skandal>, 891125. Востаннє доступ здійснено 4 квітня 2007 р.

⁷⁸ Traynor I. Russia and Poland in bitter row over nationality of Auschwitz's victims // *Guardian Unlimited*. – 2007. – April 10. В Інтернеті: <http://www.guardian.co.uk/print/0,,329772627-103681,00.html>. Востаннє доступ здійснено 10 квітня 2007 р.

⁷⁹ Копію було виготовлено дещо раніше, коли виникла потреба взяти оригінал на реставрацію. Злодії розрізали оригінал вивіски на частини для зручності транспортування. Після відновлення її передали до сховища Музею.

Злодії явно не були професіоналами⁸⁰. Увечері в неділю 20 грудня 2009 р. поліція арештувала їх разом із *corpus delicti*.

Новина про крадіжку разом зі світлинами брами без відомого напису – «визначального символу Голокосту»⁸¹ – миттєво розлетілася земною кулею, спричинивши гнівливу реакцію у різних її куточках. Єврейські кола відразу побачили «антисемітизм» та «заперечення Голокосту» в дії. У пресі почали з'являтися заголовки статей та коментарі типу «Викрадення вивіски із Аушвіцу було виявом антисемітизму»⁸², «Ще один із нових проявів антисемітизму в Європі»⁸³, «Маніфестація антисемітизму, що набирає обертів по усьому світові разом із запереченням Голокосту»⁸⁴, «Напад на пам'ять про Голокост»⁸⁵, «Новий рекорд у шокуючій кампанії, спрямованій на заперечення та нівелювання Голокосту»⁸⁶.

Інші коментували факт крадіжки як ознаку загрози, що нависла над євреями загалом і над Ізраїлем зокрема. Наприклад: «Це – оголошення війни... певні елементи хочуть повернути нас назад у дні темряви»⁸⁷ або: «Антисемітські події у світі примножуються і має місце небезпідставний страх за безпеку євреїв діаспори»⁸⁸. Посол Ізраїлю в Аргентині принагідно пов'язав крадіжку вивіски з Аушвіца із погрозою президен-

⁸⁰ Наприклад, вони дізналися на місці, що у них не було необхідних інструментів для того, щоб зняти напис. Тож вони відірвалися від роботи і поїхали до найближчого господарського магазину, який працював до півночі, щоб придбати гайковий ключ та пилку для різання металу.

⁸¹ Рабин Марвін Гіер (Marvin Hier), засновник та глава Центру ім. Симона Візенталя, у *The Guardian*, 21 грудня 2009 р.

⁸² Шімон Сабаг (Shimon Sabag), директор Yad Ezer Lachaver, у *Israel National News*, 22 грудня 2009 р.

⁸³ Реуєн Рівлін (Reuven Rivlin), спікер ізраїльського парламенту, у *Financial Times*, 19 грудня 2009 р.

⁸⁴ Даніель Газіт (Daniel Gazit), посол Ізраїлю в Аргентині, у прес-релізі *PAP*, 20 грудня 2009 р.

⁸⁵ Авнер Шалєв (Avner Shalev), президент Національного меморіалу «Яд Вашем», у *The Guardian*, 18 грудня 2009 р.

⁸⁶ Рамі Хохман (Rami Hochman), генеральний директор музею «Дім борців гетто», у *ynetnews*, 18 грудня 2009 р.

⁸⁷ Авнер Шалєв у *Financial Times*, 19 грудня 2009 р.

⁸⁸ Юлій Едельштейн (Yuli Edelstein), міністр Ізраїлю з питань інформації та у справах діаспори, у *Haaretz*, 19 грудня 2009 р.

та Ірану Ахмадінежада «стерти Ізраїль із карти світу»⁸⁹. Не обійшлося і без прямих звинувачень на адресу Польщі: «Це – одна із найбільших невдач польської поліції»⁹⁰.

Проте польські посадовці та політики не гарячкували. Вони не перекопили цю естафету і мовчки сприйняли звинувачення в антисемітизмі та невдачах правоохоронних органів на адресу їхньої держави⁹¹. Вони говорили про «дії вандалізму», називали крадіжку «сумним фактом, за який було соромно» і обіцяли швидке реагування органів поліції, але відкидали тези про політичне підґрунтя злочину. І недарма, адже, як досить швидко стало відомо, злочинці, група з п'яти безробітних поляків⁹² (їх найняв колекціонер-дилер зі Швеції, який займався пам'ятками воєнного часу), вчинили це задля отримання грошової винагороди.

Однак читачі польських газет та користувачі мережі Інтернет дали волю своєму обуренню з приводу реакції єврейської сторони, яку вони вважали абсолютно безпідставною, ба навіть наклепницькою. Польська сторінка Вікіпедії також вказала на той факт, що брамою із написом «*Arbeit macht frei*» ніколи не проходили ті, кого вели із залізничної платформи до газових камер, і що, таким чином, ця вивіска навряд чи може слугувати «визначальним символом Голокосту». Але коментар цей не мав жодного помітного результату. Ніхто із тих, хто виказав поспішний осуд, так і не вважав за потрібне вибачитися. Що ж до самого табору Аушвіц, то ані його «кінець історії», ані відповідь на запитання «Чиїм же *Аушвіце́м* є цей Аушвіц?» ще навіть не помітні на горизонті.

⁸⁹ Даніель Газіт у прес-релізі *PAP*, 20 грудня 2009 р.

⁹⁰ Юлій Едельштейн у *Haaretz*, 19 грудня 2009 р.

⁹¹ У випадках «збезчещення доброго імені Польщі», в яких були залучені євреї, польська влада зазвичай стоїть на стриманих позиціях. Вона не хоче офіційних звинувачень в «антисемітизмі» у свій бік. Вона залишає такі справи на розсуд приватних осіб та організацій, таких як Товариство ім. Костюшка в США.

⁹² До речі, це вже був не перший випадок викрадення поляками цього відомого напису. Незадовго після звільнення табору «визволителі» зняли знак як «військовий трофей». Він зберігався на складі разом із іншими захопленими речами, призначеними для відправки до Радянського Союзу. Про це довідались місцеві поляки, вони підкупили охоронців *бімбером*, горілкою домашнього виготовлення, забрали вивіску і переховували її до весни 1947 р., коли розпочалася підготовка до створення музею на базі табору. Коли музей відкрився 14 червня 1947 р., вивіска вже знову була розташована на своєму старому місці.